

■ ■ ■ ZVERTYEL ANTAL ■

Zvertyel Antal *Zákány Antal* (Bócsa, 1918. szeptember 8. – Szabadka, 1987. február 28.) költő, újságíró. Szüleivel 1918-ban költöztek Szabadkára, ahol a négy elemi után több szakmával próbálkozott, alkalmi munkákból élt. Első versei csak a háború után jelentek meg. Rövid ideig a *Magyar Szó* munkatársa volt, majd a szabadkai Városi Könyvtárban dolgozott, onnan a *Dolgozókhöz* került, 1959-től nyugdíjba vonulásáig pedig a *Magyar Szó* szabadkai szerkesztőségének tagja volt.

Verseskötetei: *Fönt és alant* (1954); *Napfény a sárban* (1959); *Varázslat* (1961); *Földinduláskor* (1965); *A vas nem kenyér* (1974); *Közel a nap arcához. Összegyűjtött versek* (1978).

Az interjú 1984. február 7-én készült Szabadkán. Rövidített változata elhangzott az Újvidéki Rádió *Együtt* című műsorában 1984. március 5-én.

A mikor Zvertyel Antalt a felkeresendő riportalanyok sorába vettem, tudtam, hogy nem lesz könnyű a feladat. A költői küldetésstudat politikailag is felnövesztett világában addig is már elég sok valóságtól elrugaszkodott tollforgatóval és kritikussal volt alkalmam találkozni, akik egyike-másika arra a kérdésre, hogy érdeklí-e a politikai szerepvállalás, olyat is tudott válaszolni, hogy államelnök még lenne – vagy király –, de hát a községben valamilyen funkció? Ugyan... Zvertyel Antal összeférhetetlenségéről pedig legendák keringtek, sokan mondták, hogy rajta nem lehet segíteni. Első megkeresésemben, 1980. június 16-án ezt írtam: „Szeretnénk egy interjút készíteni Önnel, amelyet az *Együttben*, az Újvidéki Rádió magyar műsorának irodalmi folyóiratában, július első hétfőjén közölnénk. Mellékelem az általunk javasolt kérdések listáját, de azt is szeretnénk, ha kötetlen beszélgetés keretében szólna életéről és munkájáról, emlékeiről és terveiről. Kérjük, ha javaslatunkat elfogadja, közölje, mikor kereshetjük fel?”

A válasz nem volt meglepő: „Kedves barátom! Köszönöm, hogy gondolatok rám, de nem fogadhatom el az ajánlatot az interjúra, mert egyszerűen nincs mit mondanom magamról, se másról, se másokról, se múlttól, se jövőről. Ami mondanivalóm volt, azt elmondtam a verseimben, amiket, te is tudod – leköpdösnek! Őszinte barátsággal, Zákány Antal.”

Valójában az elutasítás mellett nagy éhséget is éreztem ezekben a sorokban, szinte biztatást, hogy foglalkozzak vele, mondhassa el a panaszait.

Be is terveztem a további noszogatót, de mint annyiszor, akkor is közbejötték más ügyek, így a következő levélem csak 1984. február 4-én küldtem el neki: „Kedves Zákány Antal, nem tettem le szándékomról, hogy interjút készítek Önnel. A kérdéseket már megküldtem néhány éve, de nem ragaszkodom hozzájuk: beszélgethetünk bármiről. Lehetőségeimhez és képességeimhez mérten felkészültem. Ön már évek óta nem hallatja a szavát, és rádiókban egyetlen hangfelvétel sem őrzi a hangját. Szakmai kötelességemnek érzem, hogy továbbra is inszisztáljak az interjún. Talán nem veszi rossz néven, ha február 7-én, kedden a délutáni órákban felkeresem a lakásán magnó nélkül. Tudom, nekem kellene igazodnom az Ön által megjelölt időponthoz, de azt hiszem, ez a megoldás nem vezetne eredményhez. Arra kérem, döntsön az interjú ügyében első személyes találkozásunk után.”

A jelzett időpontban megjelentem nála. Meglepődtem. Egy nagyon egyszerű, őszinte emberrel találtam szemben magam.

Azt hiszem, nem akart semmiben sem másnak mutatkozni, mint amilyennek gondolta magát, s azok a kisebb-nagyobb, saját maga által is érzékelt túlzások vagy árnyalások vagy helyzetek sajátos tolmácsolása, amellyel az életének egyes fordulatait magyarázta, időnként mindannyiunk számára elkerülhetetlenek.

Talán csak az amiatti sopánkodása hatott túlzottan mesterkéltnek, hogy a verseiben milyen sok a „nyávogás”. Valójában azonban egész életében mindent megtett azért, hogy ez így maradjon. Nem ő ebben az egyedüli, de e jelenségben egyrészt az a lényeges, hogy milyen a „produktum”, a vers, amelyet az önszenvedtetés szül, másrészt pedig, hogy van-e a jelenségnek társadalmi vonzata, amely az ilyen sorsok alakulását irányítja.

Engem elsődlegesen ez utóbbi foglalkoztatott.

Mint azt Zvertyel az interjúban is elmondja, nagy szegénységben nőtt fel, a négy elemi után kisbéresnek adták, nehéz munkára fogták, de erre a kiszolgáltatott helyzetre mégis úgy néz több versében vissza, mint boldog időszakra, amikor legalább az éhségtől nem kellett szenvednie. Később sok mesterséggel megpróbálkozott, de egyiknél sem tartott ki hosszabb ideig.

Az első világháború utolsó évében született. Huszonhárom éves volt, amikor kitört a második világháború, és még mindig csak huszonhét, amikor véget ért. De azt hiszem, szinte teljesen érintetlenül hagyták a világ átrendeződésének eseményei. Amikor azt kérdeztem, milyen volt az élete a háború alatt, azt válaszolta, viszonylag jó, mert akkor volt munkája, nem nyomorgott annyira. Talán azokból a körülményekből sem értett meg akkor szinte semmit, amelyek a „felfedezéséhez” vezettek. Pedig azok egyik napról a másikra változtatták meg az életét, és idézték elő benne a legnagyobb törést, diszkontinuitást, ami későbbi élete szorongásának alapja volt.

A Vajdasági Magyar Kultúrszövetség néhány vezetője elolvasta a verseit, és eldöntötték, hogy belőle Zákány Antal néven költőt csinálnak. Nyilván az akkori idők kurzusának megfelelt az a hang, a volt rendszer okozta mély szegénységből érkezett ember panasza. A kiváló formaérzékét pedig, amellyel panaszát megfogalmazta, azóta se vonja kétségbe az értő kritikusok közül senki.

Maga Zvertyel ezt a formaérzékét pusztán adottságnak tekintette, amelyért nem kell tenni semmit, amely szinte független a törekvéseitől. Úgy beszélt róla, mint valamiről, amit egyszerűen

csak meg kellett találni. Egy korai interjúban⁹⁶ is elmondta a banális történetet, hogy egy udvarlásából hazafelé alkotta meg az első verssort: „Bodri kutyám, ne ugassál oly bután.”

Első verse azonban csak 1947-ben jelent meg. Már szerepelt az abban az évben kiadott *Téglák, barázdák* című antológiában, és az azóta megjelent minden fontosabb vajdasági magyar antológiában is.

Verseinek első megjelenései során leütött egy fekete billentyűt a zongorán, és lényegében egész életében ennek az egyetlen hangnak a tartamát, intenzitását, dinamikáját variálta. Ehhez a hanghoz tért vissza mindig, ha dühöt, fájdalmat, félelmet érzett, de ha már dallamba igyekezett e hangot belekomponálni, rögtön eltűnt a varázs, nem egyszer banalításokba csúszott. A versekből szinte alig tudható meg valami abból az őt körülvevő világból, amelyben élt. Mint Juhász Géza írja összegyűjtött verseinek utószavában: „Szabadka nevét talán le sem írta versben, holott hatvan éve él e városban.”⁹⁷ Ezért mondja róla Szeli István, hogy költészete nem „fejlődéslíra”.⁹⁸ Valójában a szorongás és panasz mellett verseinek egyetlen témája az idő, szinte alig van olyan verse, amelyben ne kapnának központi helyet az évszakok, a napszakok. Honnan ez a konok ragaszkodás és ez a szinte rituális önismételgetés, amikor szinte mint imát mormolja ugyanazokat a szavakat? Bori Imre szerint: „Mintha azzal a föltett szándékkal született volna, hogy a világot rossznak tartsa egy egészen elementáris hiányérzet sugallatára, s fájjon neki a létezés, az, hogy él, hogy vannak hétköznapi problémái, kenyérgondjai, hogy az »ember nem nagy«, pedig erre természeti joga van...”⁹⁹ Verseit végigolvasva úgy érzetem, ez a hang az, amelyre felfűzi életének folyamatát, amelybe a sok, számára gyakran érthetetlen folyamat közötti hánykolódás közepette kapaszkodik. Valami kontinuálisba, hogy megőrizze személyiségének szétesését. A vers valójában számára terápia azzal szemben, amire – József Attilától tudjuk – ott kívül a magyarázat. Személyiségének veszélyeztetettségérzetét az a mesterséges törekvés váltotta ki, amely során mindenképpen értelmiségit

⁹⁶ A kutya az oka annak... *Magyar Szó*, 1959. január 1.

⁹⁷ Juhász Géza: A mozdíthatatlan sors költője. In Zákány Antal: *Közel a nap arcához*. Újvidék, 1978, Forum Könyvkiadó, 215.

⁹⁸ Szeli István: A jugoszláviai magyar irodalom története 1945 után. *Híd*, 1968. 7–8. sz. 796.

⁹⁹ Bori Imre: *Szövegértelmezések*. Újvidék, 1977, Forum Könyvkiadó, 168.

akartak belőle csinálni. A költő születhet, magában is létezhet, az értelmiségi nem. Az értelmiségi a társadalom terméke, s fejlődésének megvan a maga ritmusa és szabályrendszere. Zvertyel Antal azon áldozatok közé tartozik, akiket az „adott világ varázsainak mérnökévé” akartak megtenni felrúgva mindezeket a szabályokat. Bármennyire is megvolt erre a „társadalmi igény”, nem sikerült belőle értelmiségit faragni abban az értelemben, hogy a saját etikai álláspontjain átszűrve értelmezze az őt körülvevő világot.

Mint elmeséli, szóltak neki, hagyja ott a segéd-tűzoltói munkát, jöjjön azonnal, mert felfedezték. Egyik napról a másikra bekerült a *Magyar Szó* szerkesztőségébe, ahol a több évtizedes tapasztalattal rendelkező újságírók számára is nagy kihívást jelentett a szakmai, a politikai és az etikai elvek közötti diszharmonia. Valóban, lehet, hogy erkölcsi érzékét is súlyosan sértette, hogy hazugságokat akartak leírni vele, de nem csak ez volt a baj. Később is láttam még jó ideig szerkesztőségben embereket, akik sose tudtak ott meghonosodni. Némelyikük úgy ment nyugdíjba, hogy többé egyszer sem tért vissza oda, íróasztalfiókjait se ürítette ki, mintha a számára nyomasztó, és maga előtt emberi kudarcként elkönyvelt helyzetnek még a tárgyi emlékeit se akarta volna hazavinni.

Zvertyel néhány hetet töltött el akkor újságíróként, majd a szabadkai Városi Könyvtárba került. Erről versben is írt eképpen:

*Van egy hivatal, ahová a kenyér köt engem...
 (Magyarul könyvtárnak hívják),
 [...]
 Ez a hivatal a tiszteltek intézménye...
 Én is tiszteletből kaptam itt helyet?...
 Ez kétes... Ha nem volna öt gyerek
 mögöttem, már rég kirúgtak volna.
 Gazdáim nem ismerik a poéta szívét,
 s nem tudják, akiből a jámborság kiég
 éjjel – az nappal nem jó szolgálta...*

(Fönt és alant)

Itt se maradt sokáig. Az interjúban elmondott konfliktus nyomán a *Dolgozók* című hetilaphoz került, majd – mint mondja, maga sem tudja miért – a *Magyar Szó* szabadkai részlegének tagjaként kapta a fizetését egészen nyugdíjas koráig. Ritkán jelentek meg

írásai – inkább már csak nyugdíjba vonulása után, és meglepő módon arra büszke, hogy minden kis történetének valóságalapja van. Egyszerű kis írások ezek, megformálásuk se különösebb, de ugyanígy verseiben is megfigyelhető, hogy nagyon elközhelyesednek azok a sorai, amelyek a külvilággal érintkeznek. Ilyenkor tud leírni ehhez hasonló mondatokat: „panaszos dal az éjszakában” (Ősz); „olyan vagy mint a néger / a vaksötétben” (Télen a tó); „Hajh, miért is nem szállhat az ember” (Nagy éj); vagy a *Rock and roll* című versben mélységes felháborodással:

*A világ véres terein,
hol elveszett millió élet
(eddig hiába hullott
s mindmáig meg nem térült):
a világ mocskos terein,
ím fölzúdult a vérünk –
táncolunk mi
[...]
előttünk, bennünk
a parancsoló példa:
Elvis Presley,
az örült-utód!*

A kétely is feltámad benne annak a papírnak az értékével kapcsolatban, amelyre versét írja:

*Lehet, hogy akkor hamu lesz rajta,
ócska lom, vagy nemesércek,
hogy emberi mérték meg nem mérhet,
úgy elvész értékem, súlyom.*

(Válasz)

Azt is megjegyzi:

*A tengert, lám,
sohase láttam én még,
soha szélesebb horizontot!*

(Sárba fogva)

De e megjegyzések után konokul visszatér a mindenségbe. Vagyis a semmibe. Vagyis abba az „ódon, tág hodályba” lelke legmélyén, ahol mint Juhász Géza írja: „Költőnk a gondnak, a magánynak, a halálnak rendezett be lakóhelyet, s ahol istennel, sorssal, történelemmel rendez találkozásokat és folytat párbeszédet.”¹⁰⁰ Bizonyára itt érzi magát biztonságban, itt nyugodtan belekapaszkodhat gyerekkori szegénységélményébe, valójában a múltjába, identitásába, őrizni igyekszik a folyamatosságot, harcol személyiségének szétesése ellen, s a külvilág „titkos erőivel” szemben, melyek működését általában nem érti, azért annyira ingerült, mert veszélyeztetik ezt a biztonságérzetet.

Noha élete során a siker ízét is megérezhette, és öregkorában már viszonylag gondtalanul tölthette volna nyugdíjas éveit az íróegyesülettől kapott lakásban, valójában mégis csak az általa teremtett (gondolom, eléggé homályos) hodályban érezte biztonságban magát, lelkét nem védte semmilyen kulturális vagy civilizációs háló.

Zákány Antal költészetének értékelését még a magabiztosnak ismert kritikusok is a jövőre bízzák.¹⁰¹ Zvertyel Antal életútja azonban már most példázza a vajdasági magyar értelmiség nem szerves fejlődésen alapuló, erőszakos kialakításának kudarcát. Ez az a kérdés, amely jelen vizsgálatunk központi témáját képezi.

Olyan, mintha itt se lenne [a mikrofon]...

Pedig itt van. Nem itta még meg a kávéját. Főzzek frisset?

Nem, köszönöm szépen.

[Köhög.] Látja, a köhögés miatt is nehezen fog menni. [Letépi a füstszűrőt a cigarettáról.]

¹⁰⁰ Juhász Géza: uo. 215.

¹⁰¹ „A hazai kritika természetesen kereste, ám hiába kereste első verseskönyve (1954) megjelenése óta az élet ama lázongó, versben is jelzett színeit, és ma sem tudja még megmondani, hordoz-e egyetemes jelentést ez a nagyon is költői egyéniségbe ivódott költői világalapot, s ha igen, milyen mélyrétegei vannak Zákány Antal dezillúziójának, amellyel sírba szállt.” (Bori Imre: Zákány Antal. *Híd*, 1987. 4. sz. 525.)

Nem szereti a filtert?

Nehéz szívnom. Nincs már annyi erőm, mint valaha, amikor hosszú szipkán át is tudtam szívni. Fogyik az erőm.

Mért csak egy-két verset választott felolvasásra?

Tulajdonképpen ezeket se választottam ki véglegesen. Lehet, hogy röhejesen hangzik, de akárhol is nézek bele a könyvbe, mindenhol csak azokkal az úgynevezett nyöszörgő dolgokkal találkozok. Sehol egy olyan vers, amit nyugodt lélekkel olvashatnék el, hogy ne bőgjem el magam, vagy ne akarjam magam elbőgni. Tulajdonképpen ezért ragaszkodom ahhoz, hogy minél kevesebb verset kelljen olvasnom. Nem akarom még egyszer átélni azt, amit a versírásakor már átéltem, azt a nyomott hangulatot, ami kiváltotta a verseket. Kellemetlen, nagyon kellemetlen. És nem való ez nekem. Ha bőgtem, bőgtem, de mindig ott, ahol senki se látott. Kellemetlen, nagyon nehéz dolog az ilyesmi. Nem valami primadonnáskodás az, hogy nem akarok beszélgetni hivatalosan ilyen dolgokról, vagy hogy nem akarok verset olvasni. Nekem ez nagyon nehéz... Fölszaggatja a sebeket.

Verset írni a lehető legnagyobb kiszolgáltatottság. De ha egyszer vállalta ezt a helyzetet, hogy önszántából a világ elé tárta magát...

Akkor vállalhatja másodszor is, úgy gondolja?

Akkor ebbe bele kell nyugodnia.

Csakhogy nekem mindig az volt az elvem, hogy ha egyszer leírtam, átéltem a verset, én azzal be is fejeztem a munkámat. Fura volt hallanom meg látnom is, hogy például a Csépe milyen boldog volt, ha hívták valahova, és szavalhatott. Az olyan volt neki, mintha egy slágert énekelt volna, könnyedén, gondtalanul, minden megrendülés nélkül. Nálam ez nem ment.

Nem is volt sose irodalmi esten, író-olvasó találkozón?

Háromszor. Egy időben beleegyeztem, hogy menjek velük, mert valaki, talán a Lévy, ragaszkodott hozzá. „Ha már nem is szavalsz – mondta –, ott kell lenned, hogy lásson a nép, itt van, ez a Zákány Antal. Bemutatkozol és elkotródasz, a többit majd elintézi a Rózsika.” A Rózsika egy műkedvelő színésznő volt a Munkásotthonban, arra ragasztottak

rá. Valóban megjelentem én azokon a deszkákon, ahogy illik, meg is hajoltam, megtapsoltak, de én abban a pillanatban már kotródtam is. És akkor a Rózsika a továbbiakat elintézte. De volt egy szörnyen kínos utolsó epizód. A fiatalok rendeztek itt Szabadkán a bankban egy irodalmi estet, és szinte észrevétlenül csöbe húztak. Egyszerűen kiosztották a sorrendet, és amikor az egyik elhallgatott, azt mondták, no Zákány, most te jössz. Micsoda siralmas eset volt az is! Dadogtam, hebegtem, szinte nem is lehetett hallani a hangom. Akkor mondtam, de aztán most már kussoljatok, engem soha többet ne hívjatok.

Hogy került kapcsolatba az írással meg a kultúrával? Úgy emlékszem, az 1959. január elsejei Magyar Szóban azt nyilatkozta, hogy „a kutya az oka annak”.

Valóban szó szerint kell érteni a dolgot. Suhanckoromban, 1938-ban udvaroltam egy kis kalaposlányknak, akivel csak az ablakon keresztül lehetett már este beszélgetni, de viszont volt egy neszes kutyájuk, egy Sajó nevezetű, az ablak közel volt a kapuhoz, és mikor megneszelte, hogy ott vagyok, szünet nélkül ugatott. No most én, hazafelé menet magamban elmondtam egy verset, amely így kezdődött: „Sajó kutyám, ne ugassál oly bután.” Hazaértem, meg se vacsoráztam, pedig nagyon éhes voltam, leírtam, és annyira megtetszett nekem a versírás mint leendő foglalkozás, a hírnév és egyebek, hogy már magam előtt láttam az írói pályafutásomat. Akkor tettem magamban egy fogadalmat, hogy bizony én költő leszek. Mert hát itt van előttem a bizonyíték, hogy én tudok verset írni, mi lehetek más, mint költő. Azt hiszem, ezt a fogadalmamat nagyon komolyan vehettem, mert utána mást se csináltam, csak szünet nélkül írtam a verseket.

Közölte is őket?

1947-ig nem jelent meg egyetlenegy versem se.

Miből élt a háború előtt?

Először ipari tanuló voltam egy bútorgyárban, ott festegettem. Közben ott is el-elbújtam valahova, ha csak lehetett, és nálam volt a notesz meg a ceruza és írtam a verseket. Abban az időben akadt a kezembe egy-két magyar klasszikus, Berzsenyi, Csokonai. Olvasgatva őket, kezdtem rájönni arra, hogy valami nincs rendben az én verseimmel. Nem olyan minőségűek, mint azok, amiket olvastam. Egy nap előszedtem az összes

pereputtyot és nagytakarítást csináltam. Néhány ezer versből maradt talán húsz, a többit betűzeltem. Ha ezt nem csinálom, soha nem mozdultam volna ki abból a leragadtságából. Ez a gesztus arra is jó volt, hogy szembesüljek a ténnyel, hogy itt valóban erősen meg kell bírálni az embernek saját magát, és ez lassan-lassan gyakorlattá vált. Meg tudtam tenni, hogy a kezdetben istenített, szeretett, nagynak tekintett dolgaimat egyszerűen likvidáltam egy szempillantás alatt.

Ezek a versek, amelyeket még egészen fiatalon, a háború előtt írt, milyen jellegűek voltak? Megvolt azokban is már a fájdalmas hang?

Az volt a vezérmotívuma az egész költői útnak, de nem volt domináns tényező, mert akkor volt egy másféle – ahogy maga mondta – dimenzió, a szerelem. Szinte örökké szerelmes voltam, úgyhogy akkor háttérbe szorult egy kicsit a nyomor érzése. Nem is kicsit, eléggé, de amikor kifogytak már belőlem ezek az úgynevezett friss romantikus érzelmi túltengések, akkor kezdtek komolyan erőre kapni ezek az úgynevezett sorshangok, hogy úgy mondjam. Akkor már komolyodtam is, emberedtem, ahogy szokták mondani. Akkor jött a nőülés is, a nőüléssel járó kisközösségi élet és az úgynevezett nélkülözések, satöbbi, satöbbi. Ezek irányt szabtak már annak az úgynevezett sorshangnak és kinyíltak, virágot hoztak a valamikori nyomor gyökerei...

A gyerekkori élményekre gondol? Mi volt a legsúlyosabb, a meghatározó élménye?

Maga el se tudja képzelni, hogy egy családban tíz gyereknek egy héten át annyi élelme sincs, hogy egyszer jóllakjon naponta. Vagy hogy anyánk kidekázta azt a darab kenyérkét, meg ami volt, esetleg egy kockacukrot vagy egy kis kristálycukrot, és ez volt mondjuk a vacsora. Éhesek voltunk, mint a farkasok. Annyira éhesek voltunk, hogy nem tudtunk elaludni, és csak nyöszörögtünk, hogy Mama, adjon kinyeret. A mama, amikor már nem bírta hallgatni, azt mondja, hallgassatok, alszik a kinyérke, majd holnap.

A szülei mit dolgoztak?

Napszámosok voltak. De amikor mi gyerekek megszülettünk, akkor már anyám nem mehetett. Volt itt valami uraság a Kertvárosban, még lánykorából ismerte őket, oda járogatott el néha takarítani, mosni, ezért kapott egy kis alamizsnát, éppen úgy, mint József Attila anyja, kis

lábaskában hozta haza a krumplipürét, egy csipet húst, leginkább az ő részét, és abból mi maradt három éhes szájnak...

Hányan voltak testvérek?

Hárman.

A háborús évekből vannak megrázó emlékei?

A háború alatt, azt hiszem, könnyebb helyzetem volt, mint gyerekkoromban, mert dolgoztam, amikor nem voltam katona. 1942-től 1944-ig háromszor berángattak átképzésre vagy gyakorlatra, összesen, azt hiszem, kilenc hónapra, de a civil időmet átdolgoztam, hol kőműveseknél, hol itt, hol ott. Tehát volt némi kis harapnivaló. De a gyerekkor olyan volt, hogy nem tudtam elfelejteni. Lehet, hogy elfelejtettem volna, ha a háború után mindjárt lényegesen javult volna a helyzetem.

És nem javult...

Nem. Akkor már nekem is volt egy gyerekem, utána jött a másik, harmadik, egyedül én kerestem, és bárhol dolgoztam, mindenütt nekem volt a legkisebb fizetésem. Hogy miért, nem tudom, úgy látszik, az ördög ráült a sorsomra.

Mondja, hogy már 47-ben odakerült a Magyar Szóhoz. Hogy figyeltek föl magára, mikor közölték az első versét?

Mielőtt a *Magyar Szóhoz* hívtak volna (mert egyenesen hívtak), egy épületanyag-lerakatnál dolgoztam mint segédtüzoltó. Közben megismerkedtem a Csépe Imrével, akivel különben már 42-ben leveleztem, mert közöltek róla egy riportot, és az újságíró felszólította a népet, hogy segítsék az istenadta nagy költőt könyvadománnyal, ezzel, azzal. Emlékszem, hogy az első nagyon szeretett Ady-kötetemet, amit a feleségem vett nagy örömmel, és én nagy örömmel fogadtam, elküldtem a Csépének, jobban mondva írtam neki, és akkor ő meglátogatott. Kiderült, hogy én is firkálgatok, de akkor is szigorúan selejteztem, úgyhogy csak húsz verset tudtam neki mutatni, még annyit se. Tízet körülbelül. Annak alapján úgy ítélte meg, hogy énbőlőlem is lehet valami. Kiskomám, mondta, tebenned szunnyadozik valami őstehetség, írdál csak tovább. No akkor a kiskomám csinálta is a dolgot. Közvetlenül a háború után megalakult

egy úgynevezett kultúrszövetség, a magyarok kultúrájával foglalkozó egyesület, amelyikben a Laták működött, Kongó Tivadar, Lévy, Keck Zsigmond meg Steinfeld Sándor, az úgynevezett Palics Miklós.

Fogtam magam és harmincvalahány verset bevittem a kultúrszövetségbe. Elolvasták és nagy meglepetésemre lelkendezve jön a Csépe, azt mondja, komám, ebben a pillanatban hagyd itt a munkahelyedet, gyere, akarnak veled beszélni a kultúrszövetségben.

Egy óra körül kikéredzkedtem és találkoztam Csépével, ő már bevitte néhány nappal előbb a verseimet, no bemutatott ott, hát ez az a Zvertyel Tóni, ő követte el ezeket a verseket. Előbb gyanakodva mustrálgattak, aztán elkezdtek faggatni, ki is vagy, komám, meséld el, hunnan jössz, merre tartasz. Elmondtam nekik egy-két dolgot, mire a Steinfeld azt mondja: „Most őszintén válaszolj, hány iskolád van?” Mondom, négy elemim meg két tánciskolám. Mosolygott egyet, azt mondja, nem tagadtál le legalább négy gimnáziumot? Mondom, nincs okom rá, bár letagadtam volna, mert szerettem volna iskolába járni. Azt mondja, mi elhatároztuk, hogy közölni fogunk a verseidből. Nagy volt az öröm, de persze nem mertem hangosan örülni, mondom, hiába ne örüljek. Nemsokára meg is jelentek az első verseim, azt hiszem kettő, és mindjárt kaptam is nagyon jó kritikákat. A kultúrszövetség később irodalmi pályázatot hirdetett, amelyikre én is beneveztem, és a dicsőséges harmadik díjat nekem ítelték oda, de a Steinfeld bizalmasan megsúgta, muszáj volt a Markovicsnak ítélni az első díjat, mert olyan időket élünk, hogy ma a propagandaversnek nagy keletje van.

Ő volt a Markovics János, aki Medres János néven is írt...

Írt egy poémaszerűséget, hogy a szövönők énekelnek, meg mit tudom én, micsoda. Az vitte el a pálmát. No de a tiedet tartottuk a legjobbbnak, mondja Steinfeld. No, mondom, se baj.

Emlékszik, hogy melyik verse volt az?

Nem emlékszek. Ez 47-ben történt, és ekkor finomodott a kritériumom. Mert bármennyire is tiltakozna valaki az ellen, hogy nem fontos a megjelentetés, ez mégsem igaz az indulás pillanataiban. Nagy segítség, ha közlik az embert. Mindjárt másként értékeli a dolgokat.

A 47-es év ilyen tekintetben fordulópontot jelentett a minőség felé, és azt hiszem, hogy már az első kötetben olyan dologgal jöttem, amit komolyan vettek: a *Fönt és alant* című poémával. Most már, mai szem-

mel nézve nem értenék egyet teljes egészében az anyaggal, de akkor ez szinte szenzáció volt.

Milyen volt a kritika erre az első kötetre?

Gyönyörűen negatív volt Bori Imre barátom jóvoltából, aki úgy harangozta be a dolgot, hogy Zákány sötét, dekadens és ellenzéki. Ilyen volt a fogadtatás. Persze csatlakoztak hozzá többen. Keck Zsiga bátyám nagyon szépen írt a kötetéről, Juhász Gyulával próbált párhuzamba rángatni. Volt egy pár nagyon jó, kedvező vélemény, például Sulhóf Jóskaé, akit Steinitz barátom nagyon megtagadott. Persze Sulhóffal akart leszámolni, de az én koponyámon csattant el a bunkója. Közöttük valamilyen személyes, rendezetlen számlák voltak, és azért nem tudtak megegyezni, vagyis hát a Steinitz nem akart igazat adni neki.

Hogy került a Magyar Szóhoz?

A kultúrszövetség rágódott az ügyemen. Behívtak és azt mondták: „Tóni, te nem maradhatsz ilyen tehetséggel továbbra is az, ami vagy, vagyis segédtűzoltó. Elhatároztuk, hogy a kellő helyre fogunk gyömöszölni, az pedig a *Magyar Szó*, ott fejlődhetsz, művelődhetsz.” Sajnos három hónapnál tovább nem bírtam az ügyet, ott kellett hagyni, de aztán attól függetlenül, hogy kiléptem a *Magyar Szótól*, a könyvem megjelent.

Hogy állt össze?

Pontosan nem tudnék rá válaszolni, csak tudom, hogy valami csoda folytán arra ébredtem. Úgy tűnt, mint valami álom. A kiadó megrágtá erősen a dolgot és úgy határozott, hogy nem adhatja ki, mert túl erős hangvételő volt abban az időben. Nem hagyhatták jóvá, hogy egy ilyen siránkozó könyv megjelenjen. Mert hogy sirathatjuk magunkat, amikor a szocializmusban élünk, ahol folyik a méz és a tej. A döntő szempont az lehetett, hogy egy szó se volt benne traktorról és vörös lobogóról, tégláról, sarlóról, kalapácsról meg egyebekről. Talicskáról például.

Kinek a segítségével jelent meg mégis?

Olajos Mihály, a kiadó akkori igazgatója is kezébe vette az ügyet, valószínűleg kötelességből, talán ő volt az utolsó, aki jóváhagyott minden írományt. Elolvasta, összehívta a bizottságot és azt mondta, ennek az

embernek mindentől eltekintve meg kell jelenni, mert ez az ember tehetőség. Kérdezték akkor, ahogy hallottam: „Felelsz érte, Miska?” Felelek, monda, és ezzel jóváhagyták a kötet megjelenését.

Mért kellett otthagynia a Magyar Szót?

Nagyon emberi és életszemléleti okai voltak. Rábíztak engem az akkori szerkesztőre, Kuti Gyulára, aki nagyon jóindulatú gyerek volt, de szigorúan tartotta magát a vonalhoz. Mint alárendelt szerkesztő, akinek Újvidékről dirigálnak, véletlenül se engedhette meg magának, hogy ne a vonalon fusson az az írás, ami az itteni szerkesztőségéből megy oda. No engem riporterré ütöttek és azt mondták, menjek el a szállítómunkások főhadiszállására és csináljak velük riportot, hogy élnek, mit csinálnak, mivel egyeznek, mivel nem, miért káromkodnak, miért hálálkodnak, de a parancs úgy szólt, hogy az igazgatóhoz menjek, és ott kérjek mindenféle információt. Elmentem hozzá, mondom, a *Magyar Szóból* jöttem, szeretnék riportot csinálni. Mosolygott az emberke. Azt mondta, most nincsenek itt a munkások, dolgoznak, de tőle megkaphatok minden információt, amire szükségem van. Kérdezgettem. Olyan rózsaszínűre festette az életet, hogy szinte nem igaz.

Mikor kiléptem az irodájából és összehasonlítottam a valósággal azt, amit tőle hallottam, mondom, itt nem stimmel valami, Tóni. Addig sűrögtem ott az állomásnál, míg ráakadtam a melósokra. Nagy nehezen megbátorodtam és odaléptem hozzájuk, mondván, hogy a *Magyar Szótól* vagyok, szeretném, ha mesélnének nekem egyet-mást. „Tudja mit, legény – mondja nekem az egyik jó iróniával –, menjen maga az igazgatóhoz, majd ő magának mindent elmesél.” Mondom, onnan jövök, az érdekel most, hogy maguk mit mondanak. Akkor lassan elmondták, hogy mi is a valóság. Visszamentem a szerkesztőségbe és azt írtam meg, amit a melósok mondtak, mert róluk van szó. Odaadtam a szerkesztőnek, elolvasta, elkezdett röhögni: „Tóni, hát nem megmondtam, hogy az igazgatóhoz menj? Ezt így, ahogy áll, dobd el, és vedd elő azt a jegyzetet, amit az igazgatónál készítettél, azt írd meg.” Kérdezem tőle, kell ennek a rendszernek az őszinte szó? Kell, mondja, de az is őszinte szó, amit az igazgató mondott.

Megírtam az igazgató változatát, de el is szaggattam és azt mondtam: „Ha ezt nem közlöd, én többet nem leszek újságíró!” Elküldte Újvidékre, és persze a következő hétfői ülés után Zsiga bátyám, a főszerkesztő, külön beszélt velem. „Nézd – mondta –, manapság így nem lehet írni. Van egy vonal, azt kell követni, és arról letérni nem lehet. Vannak olyan fórumok, tényezők, amelyek tévesen tolmácsolnák, esetleg ellenpropagandának

vennék az ilyen cikket.” „De ez nem kigondolt propaganda, ezt az élet produkálta!” – próbáltam védekezni. „Látom, naiv vagy, majd eljössz három hétre, kipofázunk, olyan piros leszél, mint a társaid itt” – mondta. De én viccnek értettem ezt a dolgot.

Ezután kevésbé rázós megbízatásokat adtak, lírai riportokat írtam, mentem a kenyérgyárba, a piacra. Egy idő múlva jött megint a felszólítás, kész vagy-e, hogy gyere és itt maradj három hétre, hogy átpofázzunk. Ez, azt hiszem, már a harmadik hónap utolsó felében történt. Azt mondták, kapsz három napi gondolkodási időt, határozz. Mondom, tudod mit, Zsiga bátyám, nekem nem kell még két perc se, én megmondom, hogy mi a véleményem. Ahogy eddig írtam vagy gondolkodtam, én azon nem tudok változtatni, én csak az igazat tudom megírni.

Ezek után elkerült a szabadkai Városi Könyvtárba, de ott se érezte magát nagyon jól...

Bevezettek a könyvtár igazgatójához, bemutattak, már előre megtárgyalta valaki a kultúrszövetségből, hogy én vagyok az, aki vagyok, és hogy itt lesz majd a munkahelyem. „Dobro došao, družo!”¹⁰² – mondja a főnök úr, szól mindjárt a Katinak vagy Maricának. – Ajde, daj jednu kafu za druga!¹⁰³ Kezdem gyanakodva nézni az egész dolgot. Nagyon udvarolt az atyafi. Hát, mondom, köszönöm, nem kérek semmit, én dolgozni akarok. Jól van, mondja, nem kell elsietni a dolgot, majd holnap elkezded. El is kezdtem dolgozni, ott voltam már néhány hónapja, és... de nem, ezt nem mesélem el, ez nagyon csúnya dolog... arról volt szó, hogy ha véletlenül nem úgy történik, ahogy történt, akkor én egy székkal nagyon megütöttem volna azt az embert. Elkezdte szidni a magyar anyámat, meg egyebeket, meg...

Milyen okból?

Hát ilyen okból: a könyvtár gondnoka elment szabadságra. Összehívott bennünket az igazgató és kérdezte, hogy ki hajlandó helyettesíteni az embert. Én voltam az első és az utolsó is, aki jelentkezett. Szimpatikus öreg bácsi volt, mondom, miért ne segítenék rajta. Járogattam is be egy hétig szépen, hat órára föltakarítottam mindent, de egyszer a feleségem bement a piacra, és én nem tudtam felébredni. Késtem negyed órát. Éppen akkor jött be, szörnyen pofátlanul és gazember mód rám támadott, hogy

¹⁰² „Üdvözlünk, elvtárs!”

¹⁰³ „Adj egy kávét az elvtársnak!”

mit gondolok, hol vagyok én, most kell bejárni a munkára. Mondom, ide hallgass, jóember, először is az én munkám valahol nyolc óra körül kezdődik. Tudod most hány óra van? Először is önként vállaltam a munkát, és a megnyitásra minden nap, amint láttad, rendbe hoztam a könyvtárat, elvégeztem a dolgom. Ezek szerint jó lesz, ha kicsit elgondolkozol, és nem beszélsz velem így. Szó ide, szó oda, egyszer csak elkezdi vastagon: „Ti češ meni ovako, majku ti jebem mađarsku!”¹⁰⁴ Akkor Gömbös, akkor mit tudom én micsoda, magyar létemre én eszem az ő kenyerét, mármint a jugoszláv kenyeret, holott én ott is dögölhetnék meg, ugye... Meg kakastollak, meg mit tudom micsoda, de mondja vastagon. Figyelmeztettem, ne sértegessen, mert bajok lesznek belőle. Nem bírtam tovább kóccal, fölkaptam egy széket és meglendítettem, de olyan gyorsan beugrott az irodába és behúzta maga után az ajtót, hogy szétzúztam az ajtót, akkorát csaptam rá. Volt olyan pofátlan, hogy fegyelmi bíróság elé adott. Annak az elnöke abban az időben a Braun Pista bácsi volt. Ismeri, ugye?

Igen, Kvazimodo néven írt.

Eljön hozzám, kérdezi, mi történt. Elmesélem neki, azt mondja, nem győzők csodálkozni, bár sose tartottam egészen korrekt és normális embernek, de ilyesmit csinálni? Azt ajánlotta, hogy a fegyelmi után pereljem be. De mondom, nincs tanúm, tanúk nélkül meg baszhatom az egész dolgot. Hát azt mondja, ebben igaza van. No de itt magának lehet csak igaza, maga meg se jelenjen a fegyelmin. El is tanácsolták az atyafit, szóban és írásban közölték velem, hogy az én vallomásom alapján nem hogy nincs igaza, hanem hogy nagy vétséget követett el. És húzza be a farkát!

Ez egy szadista volt, be is ismerte nem is egyszer, „ja sam takav, koji ne mogu da trpim jednu njušku više od tri meseca”.¹⁰⁵ Mert kérdeztem, hogy mért dögönyözi az embereket, jöttek hozzám panaszra, a nők sírtak, hogy nem tudják, mi van a főnökkel, miért üldözi őket. No eljutott az úgynevezett Prosveta főnökének a fülébe, eljött hozzám és kérdezte, mi történik. Mondom, az történik, hogy ezzel nem lehet bírni, ez egy szadista, dögönyözi, kínozza az embereket. Azt mondja, beszéljek az emberekkel, miután ő összehív egy alkalmi gyűlést, amelyen minden ember meg kell hogy mondja, hogy mi a kifogása az igazgató ellen, és azt mondja, ha egyöntetűen azt kívánják, hogy dobják ki, kidobják. El is jött az a nap, nagy körülményesen felszólították a munkásokat, mondják meg, mi a baj, és

¹⁰⁴ „Így akarsz te velem, baszom a magyar anyád!”

¹⁰⁵ „Én ilyen vagyok, hogy egy pofát se tűrök három hónapnál tovább.”

hogy viselkedik az igazgató. Egy árva kukkot nem szólt senki. Nem mertek, mert úgy viselkedett, mintha valamilyen titokzatos hatalmak óvnák őt, tehát elmozdíthatatlan, megsemmisíthetetlen, de ő viszont csinálhat az emberekkel, amit akar. No akkor hozzám fordul a Prosveta főnöke, látja, Zvertyel elvtárs, nem is igaz, amit a főnökről beszélnek. Mondom, jól mondja, valóban nem igaz, mert nincs senkinek semmi mondanivalója, de nekem se lesz ezentúl. Azt se bánom, ha letapos benneteket, egy árva szót nem szólok. No akkor ez még szarvat adott neki, hogy nem mert senki semmit szólni ellene, akkor még jobban rámszállt, leselkedett utánam, mikor bementem könyvet keresni, hogy mit csinálok, szóval piszkosul bánt mindenkivel. De mért is mondtam én ezt most? Miről van itt szó?

Arról, hogy mért hagyta ott a könyvtárat...

A legközvetlenebb okra már nem emlékszek, csak arra ébredtem föl, hogy már nem a könyvtárban dolgozok, hanem a *Dolgozóknál*.

Milyen beosztásban?

Újságírói beosztásban. Petkovics Kálmán akkori szabadkai szerkesztő inasa lettem, hogy úgy mondjam.

*Ott nem voltak olyan konfliktusai, mint a Magyar Szóban 47-ben?
Be tudott illeszkedni abba a munkakörbe?*

Be tudtam volna illeszkedni, ha közölnek. De 12 írás volt a kötelező norma, nekem pedig a 12-ből legfeljebb hármat közöltek. Azt mondta a Péter gyerek, ne is haragudjak, de normára dolgoznak, nekik szükségük van minden helyre, és ha kell, akkor még a Zákány is kimarad. Pedig az írás műfaja is megfelelt volna, lírai tárcák meg egyebek, de aztán jött ott is... erről valóban nem akarok beszélni... a szerkesztőnek a magatartása velem szemben...

Petkovicsé?

Nem, a főszerkesztőé, Bogdánfi Sándoré.

Nem méltányolta a munkáját?

Nem tudom, mi volt a célja, született kétszínű ember lehetett. Például egyszor, amikor elmentem hozzá, azt mondja, Tóni, ülj csak le, mindjárt

jön a kávé, elbeszélgetünk. Vártam, megittam a kávé, egyszer csak jön és ezzel kezd: „Ide hallgass Tóni, téged nem azért vettünk föl, hogy dolgozz (így mondta szó szerint, meg is lepődtem nagyon), hanem azért, hogy itt legyél közöttünk, legyen kenyered, és fejlődj, mert te tehetség vagy.” Mert te ez vagy, mert te az vagy, satöbbi. Amikor véget ért a szónoklat, mondom neki, azt mégse lehet, hogy ne dolgozzak. Mert én beszéltem az igazgatóval, aki közölte velem, hogy 12 írás a normám, és ezért azt hiszem 12 és fél ezer dinár járt, vagy 15, jófene tudja. „Te csak bízd rám a dolgokat – mondta Bogdánfi –, és jelentkezz a Petkovicsnál!”

Eljöttem haza, jelentkeztem Petkovicsnál, kérdezi, mit mondott az Apafej? Röhögve mondom neki, ilyesmit mondott, hogy Tóni, téged nem azért vettünk fel, hogy dolgozz. Röhögött ő is egyet, azt mondja, ha ezt mondta az Apafej, akkor ahhoz tartsd magad. No most mit csináljak? Eszembe jutott megint az igazgató: 12 írás. Petkovicsot megkerülve küldtem az írásokat, de mondom, legfeljebb három ha megjelent. Aztán hallom én a Németh Pistától vagy a Kántor Oszítól, hogy milyen hírek keringenek a Forum berkeiben. Hogy a Zákány visszaél a helyzetével, a Zákány nem dolgozik, nem akar dolgozni. Mégpedig ki terjeszti ezeket a híreket? Bogdánfi. Mikor én ezt hallottam, azt hittem, hogy a guta megüt. Lassan-lassan szaporodtak ezek a fámák, gyűltek ezek a dezinformációk rólam és később már valóban rám sütötték, hogy nem akarok dolgozni. Almási Tibi a leghitelesebb tanúm arra, hogy elküldtem, megírtam a dolgokat, és egyszerűen mellőztek. Minden szerkesztő olyan információkkal vett át, hogy a Zákány, tudjuk, nem dolgozik, tehát munkakerülő, neki ennyi jár. Örüljön, hogy etetjük. Szörnyű volt.

Ezért ment át a Magyar Szóba?

Nem is tudom már, hogy mért mentem át, lehet hogy ezért, most már nem tudom pontosan megmondani. De a *Magyar Szó*ban ugyanezek a rúgások értek.

Miről írt akkoriban?

Egész konkrét témák, gyárlátogatás, interjú munkásokkal meg egyebek. Szóval lassan föl találtam volna én magam, ha lett volna kedvem valóban az egész kollektívához. Csak egy ember lett volna, aki azt mondja, no nézzük meg, mi van tulajdonképpen ezzel az emberrel! Senki nem törődött velem.

Elégé magányos típus is volt, ugye?

Nem voltam magányos. Azaz pontosabban: én szerettem a magányt, de valahogy mindig megkerestek az emberek. Szerettek velem lenni, szerettek velem dumálni, ha kellett hülyéskedni. A népben nyüzsögtem mindig. Egy időben az is volt a baj, hogy Zákányt, az országos híró költőt, újságírot, olyan gyanús egyénekké látjuk mindig, akiről azt híresztelik, hogy isznak, ilyenek, olyanok, az alja népség. Ez megengedhetetlen, szégyent hoz a lapra, az írószövetségre. Meg hogy ott ül az oszlopok alatt a bandájával. Sokat ott láttak az oszlopok alatt, a talapatán végigsorakoztunk hárman, négyen, öten. És uramfia, Szabadkán ki terjesztette a legjobban ezt? A *7 Naposok*. Mert a *7 Nap* ablaka pontosan a terre nyílt, és ők láttak sokszor ott. A „rongyosok” között volt többek között az Almási is, a *Magyar Szó* újságírója, akkor a Merkovič Lazo, különböző gyerekek a művészet területéről, egyetemisták, képzőművészek, Petrik Pali, ezek nekik gyanús elemek voltak.

Öt évvel az első kötete után megjelent a Napfény a sárban, 61-ben pedig a Varázslat. A kötetekben megjelent verseket előbb leköszölte a lapokban?

Amelyiket bírtam, leköszöltem.

Arra emlékszik, hogy születtek ezek a könyvek?

A *Varázslat* kivételével minden könyvem saját kezdeményezésem eredménye volt. Egyedül a *Varázslat* született a Juhász Géza kezdeményezésére. Ahogy összejötték a dolgok és úgy éreztem, hogy már lehet valamit csinálni, jelentkeztem a kötetel.

Ebben az időben hogyan értékelték a verseit, milyen változások álltak be a kritikában? Mikortól nem rótták fel a traktorpoézis hívei a világfájdalmat a verseiben?

Azt hiszem, hogy ez a világfájdalom vagy nyávigóság állandóan napirenden volt a kritikusok részéről, ellenben hivatalosan 48-ban szűnt meg az úgynevezett kimondottan Zákány-ellenes hangulat, amit Bori támasztott, élesztett, vagyis hozott létre annak idején.¹⁰⁶

De ugyancsak Bori írása jelzi ennek az újabb időszaknak a kezdetét is.

Igen, ez a Bori-féle színéváltozás volt. Az ember egy kritikustól elvárhatja, hogy ne a napi politika követelményei alapján ítéljen meg egy egész költészetet, hanem vegyen figyelembe olyan emberi szempontokat is, amelyek nem egy adott korszak sajátosságai vagy követelményei, hanem örök emberi értékek. Csakhogy nem lehetett. Úgy látszik, hogy valamiképpen meg volt kötve kritikus barátunknak a pennája, ha csak azt vesszük, hogy ideológiai szempontból nem mert másképp írni, mint ahogy írt. De az első reagálása nem arra vallott, hogy kizárólag az ideológia köti meg a kezét, hanem úgy tűnt, hogy valami személyes düh vagy antipátia is fűtötte. Úgy vette, hogy neki kötelessége a haza védelmében engem lebunkózni, tehát egy kalap alá véve mindenféle olyan elemet vagy motívumot, amelynek tulajdonképpen még a politikus költészetben is helye kell hogy legyen, akárcsak annak, hogy valaki költő létére meg merje mondani, hogy nem ért egyet éppen mindennel. Mert én mindig úgy tekintettem a politikára, hogy az nem lehet célja az embernek, hanem csak eszköze. Mert ha a politika a cél, akkor hol az emberi érték? Miféle emberi társadalom lesz az, amely – majdan, ugye – megvalósítja a nagy elveket, a nagy álmokat, ha éppen azt nem respektálja, nem értékeli, amit az ember belevisz a szocializmusba, a politikába, az ideológiába. Más kérdés, hogy szükség van-e egy adott korszakban a politikára mint egy átfogó keretre, amelyen belül történnek események, vagyis afféle mederre, amelyben lefolyik, lecsurog a haladás, a progresszivitás.

Azt hiányoltam nála, hogy ennyire szűk látókörű. Lehet, hogy éppen a fiatalsága, az éretlensége volt az oka ennek. Nem tudom, ma hogy nézi a dolgokat, de akkor láttam, hogy más, aki ugyancsak olyan fiatal volt, esetleg csak egy-két évvel idősebb, mint ő, másként is tudott nézni a dolgokra.

A politika mint pálya nem vonzotta?

Nem. A politika mint egzisztencia soha nem vonzott. Érdekesnek tartottam, de csak mint a haladás egyfajta eszközét. De mindig is azt vallottam, hogy maga a politika nem elegendő a progresszivitáshoz.

Most, hogy alkat kérdése-e az, hogy a költő foglalkozik politikával mint egzisztenciával, vagy nem, erre nem tudok mit mondani. Én azt hi-

¹⁰⁶ Bori Imre Zákánnyal kapcsolatos első írása 1954. április 2-án jelent meg az *Iffjúságban Egy könyv és a kritikája* címmel, költészetének első értékelése pedig 1954. május 1-jén ugyancsak az *Iffjúságban Sem fönt, sem alant* címmel.

szem, hogy ennél fontosabb mindig az ember igazságérzete, a költőember igazságérzete és valamiféle felelősségvállalás az emberért, az osztályért, és végeredményben az egész világot. És amikor fölvetődik a felelősség kérdése, akkor ez a tény magával vonja azt is, hogy tulajdonképpen mi az az emberben, vagy egy társadalomban, amiért felelni kell. Akkor így válaszolnék: a legeredendőbb, a legértékesebb emberi minőség a becsületesség. Vagy először is az eredendő jog az élethez, jog az életlátáshoz, jog a véleménymondáshoz. No most itt nem lehet kihagyni valamiféle igazságszeretetet se, ami megint csak nem lehet egy olyan igazság, amit mondjuk egy napi politika határoz meg. Mert kérdelem én, mit jelent egy melósnak egy ilyen vagy olyan deklarált szocializmus, ha mondjuk, éppen hátrányos helyzetben van, és ezt a hátrányos helyzetet nem méltányolja senki, nem akar rajta segíteni valamiféle úgynevezett távlati érdekek miatt. Volt egy nagy művész haverom, akivel barátkoztam a negyvenes-ötvenes években. Arról vitatkoztunk vele egyszer, hogy a koldusnak, aki lent ül a parkban, adjunk-e tíz dinárt vagy sem. Azt mondta, nem kell, Tóni, mert ezzel nem segítesz rajta, a társadalmat kell előmozdítani. Hát mondom, várjon addig a koldus, amíg nem lesz a társadalom olyan helyzetben, hogy megszüntesse a koldusi státusát? Azt mondja, így valahogy. No, mondom, ilyen szempontra hivatkozva helytelen volna nem méltányolni annak a melósnak a hátrányos helyzetét és nem segíteni rajta. Tehát ha egy ember, egy munkás olyan helyzetben van, hogy nem tudja megvalósítani, érvényesíteni a legelemibb érdekeit, akkor az már érez valamiféle igazságtalanságot, még egy úgynevezett apostoli rendszer iránt is, de főleg egy kezdetleges szocializmusban, ahol még annyira bizonytalan minden, a távlatok, a jelen, a darab kenyér, a ház meg egyebek. No most minden embernek, így a költőnek is joga kellene hogy legyen azt mondani, hogy ti ne fogjátok be az én pofámat, mert én azt mondom, hogy ti még nem csináltatok semmit, vagy mi közösen nem csináltunk még semmit, és ti ne akarjátok rám erőszakolni a zöld szemüveget, hogy én zöld vetést vagy fűvet lássak, amikor szalmát zabálok. Tehát erre kell, hogy joga legyen a költőnek, és nem csak a költőnek. Nem lehet úgy állítani be egy korszakot, mint véglegeset, hogy no itt a Kánaán, amikor minden bolond tudja, hogy még csak a kezdetén vagyunk mindennek. Mért kell rákényszeríteni egy költőt arra, hogy hazudjon? Hát nem hülye a nép, nemde?

Akkoriban azt várták volna el a költészettől, hogy konkrét feladatokat teljesítsen az országépítésben, mozgósítson, tehát magát a verset, a költészetet is csak eszköznek tekintették.

Az embereket nem lehet becsapni. Egyáltalán nem lehet egy valamirevaló józan embert becsapni gyerekmesékkel, vagyis valami hülye illúziókkal. Mert mi történt? A költőnek abban az úgynevezett szocrealista korszakban arról kellett ugatnia, ami még nincs. Mert ha azt mondták volna a költőnek, ide hallgass, eredj személy szerint ehhez és ehhez az elkeseredett emberhez és magyarázd meg neki, hogy nem lehet a helyzet ebben a pillanatban más, mint amilyen, bízunk és dolgozunk, és majd eljön az idő, amikor lesz nagyobb darab kenyér, meg kalács is, ugye. Ehelyett egy olyan vízióról beszéltek a költőt, ami érthetetlen volt minden melós számára. Mert miről is beszélünk a háború alatt, a fasizmus alatt? Arról, hogy no, ha elmennek a fasiszták, akkor lesz így, lesz úgy. Tehát ígéret volt. No tudjuk, hogy a fasizmus elvonulása után mi történt. Nem valósult meg az, amit az én apám is mondott, fiam, csak addig fogunk éhezni, amíg az oroszok be nem jönnek. De nem hogy könnyebb lett volna az élet a háború után, hanem még nehezebb, mert minden le volt rombolva. Ezt hivatalosan a politikusok a szónoklataikban el is ismerték, és apelláltak is az emberek lelkiismeretére, felelősségérzetére, hogy ki vagyunk fosztva, le vagyunk rombolva elvtársak, koldusok vagyunk, de eljön az az idő, amikor felépítjük az országot. De a költő nem érthette így a dolgot, nem volt szabad úgy értelmezni, hogy majd jó lesz, hanem úgy kellett csicseregni meg énekelni, hogy már itt a Kánaán.

A kritikának a versei iránti viszonyulásában két fordulópontja volt. Az első, amikor a szocrealista irodalmi követelmények alábbhagytak, a második fordulópont pedig a hatvanas évek elején következett be, a Symposium-nemzedék felléptekor. Ezt hogy élte át?

Először is arról kellene regélni, hogy ez nem az én életemben vagy az én költészetemben jelentett fordulópontot, hanem a kritikában. Nem tetszett nekem a dolog, mert annyira primitív volt és személyeskedő, hogy azt nem lehetett csak úgy zsebre vágni. No ezen túl semmi. Én szinte megértettem őket, hogy ennek így kell lennie, mert ők mást nem tudnak produkálni. De azt őszintén megmondhatom, nem vártam, nem reméltem, hogy valaha is megváltoznak. Úgy képzeltem el, hogy amíg ők itt valamit jelentenek, vagy viszik a zászlójukat, addig olyanok is maradnak, tehát következetesek maradnak a kiáltványukhoz. Különösképpen megleptek a személyes támadások, de legbelül nem haragudtam rájuk.

Milyen vádak merültek fel?

Azok nem vádak voltak, hanem minősítések, ha nem tévedek. Szerintük igazságos minősítések voltak, amikor azt mondták, hogy Zákány rossz költő, sőt nem is költő egyáltalán. No nem is olyan fontos ez az egész hercehurca. Ha én ma is úgy tele volnék az írást, a költészetet illetően bizonyos ambíciókkal, mint valaha, vagy ha már abban az időben nem lett volna az érdeklődésem egyre gyengébb a költészet iránt, akkor nem azt mondom, hogy könnyebb lett volna áthidalni ezt az akkori pillanattól mostanáig tartó korszakot, de azt mondhatnám, hogy másként volna, most megint abban a helyzetben lennék, hogy kiadjak egy nagy kötetet.

Érezte azt az időszakot, amikor – mint mondja – alábbhagyott az érdekeltsége?

Elég sok tényező játszott közre, hatott egymásra, hogy kialakuljon bennem egy közömbösség. Elvesztette a varázsát a költészet mint olyan irodalmi megnyilatkozási forma, amelyik éppen nélkülözhetetlen lett volna az életemben. Talán azért is, mert akkor már eléggé kinyávoztam magam, valahogy az életkörülményeim is kezdtek helyrepopozódni. Nem tudom. Azt hiszem, érettebb lettem. Kezdték a romantikus lényem kifakulni, halványodni. Talán így is lehet mondani. Nem volt már meg az a fiatalos lendület. De azért egy jó adag sirám még megbújt a bozótban. Lehet, hogy utána még egy-két versben elnyiffantottam magam, a hatvanas évektől nem is tudom, mikor adtam utoljára verset valakinek. Emlékszik az *Üzent nekem a tavasz* című versemre? Ezt a verset nagyon jó hanggal és jó szívvel méltatta Bori Imre, mondván, hogy szerinte itt érte el a Zákány azt, amit elért, és nem hiszi, hogy ilyet még egyszer tudna csinálni.

Hányban ment nyugdíjba?

1978-ban.

Akkor volt egy elég aktív időszaka, amikor a Magyar Szóban tárcái jelentek meg elég sűrűn egymás után.

Ez az az időszak volt, amikor a *Magyar Szónak* megszavazták az úgynevezett *Szabadkai Magyar Szó* című oldalát. Ezt Urbán barátom szerkesztette, és külön fölkért: „Íme lásd, gondoltam rád, helyed van minden számban egy tárca erejéig.” Ez mindaddig tartott, amíg pénzügyi okokból föl nem számolták azt a *Szabadkai Magyar Szó* című rovatot. Könnyen

jöttek a dolgok, mert azt lehet mondani, hogy kigondolt, konstruált téma egy sincs közöttük. Ezek mind megtörtént események magvaiból született dolgok.

Ezekben a tárcákban mindig van egy derülátó hangvétel. A verseire ez nem jellemző. Mivel lehetne ezt magyarázni?

A versben való vallomás a legrejtettebb mélységekből, a legintimebb régiókból tör elő.

Talán hazudni is sokkal nehezebb versben, mint mondjuk az ilyen kis prózai szövegekben.

Itt élhetnék a közhellyel, hogy költője válogatja. Vannak olyan költők, akiket meg lehet a hazugságon fogni, az irományuk hamissága és üressége alapján le lehet őket leplezni. Ezek a költők szeretnek hazudni. Szinte kéjelegnek a hazudozásban. De egy olyan ember, akinek van mit mondania, és szinte kényszerül arra, hogy őszinte legyen, az ilyen költő számára nemcsak hogy furá volna, hogy hazudik, hanem egyszerűen lehetetlen. Azt hiszem, hogy főleg azoknál az embereknél, akik valamiféleképpen szenvedtek a múltjukban, azoknál hatványozottabban kifejezésre jut az eredetiség vagy hitelesség, tehát akiknek van mit elsírnui, elnyávozniuk, eljajgatniuk. Mert nincs röhejesebb annál a költőnél, aki tulajdonképpen soha az életében nem ismerte meg a nyomort, a nélkülözést, vagy semmiféle terhét az életnek nem cipelte, és az elkezd jajgatni, elkezd a nyomorról írni, hogy milyen rosszul él.

Hazudott bármikor is versben?

Nem. Merem mondani, hogy soha. Amit nálam esetleg hazugságnak tarthatnak, az az, hogy „Zákány nem költő, Zákány mímeli a verset, mímeli a költészetet”. Egy olyan ember, aki valóban nyomorgott és a nyomorról beszél, vagy valamiféle fájdalmai voltak és arról beszél, és úgy beszél, hogy azt le is lehet ellenőrizni, tehát tetten lehet érni a költőt, az nem mímelheti a költészetet. Nem hazudhat, nem játszhatja a költőt, amikor tényekből táplálkozik a költészete, és nem fantazmagóriákból vagy pózolásból. De ez megint tehetség és lelkiismeret dolga.

Miben változott a szemléletmódja az évtizedek folyamán?

Nekem éppen azt rótták fel mindig, hogy íme itt a Zákány, az egyetlen valaki, akin semmi nem tudott változtatni. Még a mai jólét sem. Ő még mindig nyávog, még mindig jajgat. Pedig ha egy közös elvünk van, akkor mindig azt kell nézni, hogy mik a hibák, ha valóban haladást akarunk. Mert ha a hibákat látjuk meg, akkor minden pillanatban tudjuk, hogy hanyadán vagyunk. És ha a hibát felfedeztük, akkor tudjuk, hogy itt valamit változtatni kell. Nem elkendőzni. Az egyik ember fél kimondani mondjuk az ideológia hibáját a másik embertől. Mert a másik ember vak vagy esetleg szándékosan nem akarja észrevenni, hogy itt a hiba? Ez mindenképpen hátráltatja a haladást. Nincs tökéletes ember, ennél fogva tökéletes társadalom sincs, és ha e tények mellett se akarjuk a hibákat észrevenni, akkor... sárban maradunk.

Hogy érzi magát mostanában?

Mindent egybevetve átértékeltem bizonyos dolgokat, nézeteket, szempontokat, a magam helyzetét, a környezetem helyzetét, és ha ehhez még hozzáadom azt, hogy a világon ötvenmillió gyerek hal éhen, és 150 millió ember éhezik, akkor azt mondom, hogy én királyi módon élek, és hála istennek, hogy így élek. Most hogy vannak-e egyéb dolgok, amelyeket még helyre kellene pofozni, vagy nincsenek, ez a kérdés szinte eltörpül az előbbi tények mellett. Így érzem magam.

A versírás foglalkoztatja?

Mint foglalkozás nem foglalkoztat. Eddig kétféle kényszerből írtam, először is belső kényszerből, másodszor meg anyagi kényszerből. Most szunnyad a belső kényszer, viszont az a másik kényszer meg teljesen időszerűtlenné vált. Ehhez még hozzátartozik az is, hogy átértékeltem a költészetet is. Rájöttem, hogy akik igénylik a költészetet, már azok se a régiek. De maga a költő se kell hogy az maradjon, mivel az emberiség a tudomány vívmányai vagy az összemberi fejlődés folytán olyan szellemi vagy lelki állapotba jutott, hogy már mást követel, mint azelőtt. Nem elégszik meg azzal, hogy megszületett, nevet adnak neki és azt mondják, élsz, amíg élsz, eltemetünk, és többé nem leszel. Az ember kutatja, hogy honnan ered. Nem mindegy manapság a tudománynak, meg általában az embereknek, hogy mi van amögött, amit látunk és megfoghatunk.

Gondolja, hogy a költészetnek most efelé kellene fordulnia?

■■■

Igen, ha valóban azt akarja magáról elhinni vagy elhíttetni, hogy haladó, hogy igazából lépést tart az emberi lélek, az emberi tudat, eszmélet fejlődésével.

Van konkrét elképzelése, hogy ezt mint költő hogy valósítaná meg?

Sajnos nincs.

De keresi?

Attól függetlenül, hogy én ma ezt az úgynevezett költői, írói vagy emberi feladatot egészen tisztán látom, az én verseimben már eddig is voltak motívumok, amelyek arra utaltak, hogy nem csak a földön kotorászik az ember. Most az a nagy probléma, hogy ezt hogyan lehet következetesen megvalósítani. Mert ha az ember vagy a költő megindul ezen az úton és elrúgja magát a földtől, akkor megint csak azt csinálja, amit a szocializmusban csináltak, hogy olyan dolgokról beszéltek, amiről nincs teljes bizonyosság. Jobban mondva, még ha az egyénnek van is valamiféle sejtése ezekkel az úgynevezett titkokkal kapcsolatban, akkor se tudja a másik embernek megmagyarázni. A közlés nehézsége, a kifejezés, a meggyőzési mód tehetetlensége miatt arra van kárhóztatva a költő, hogy egy olyan formán, egy olyan módszeren törje a fejét, amely által a szilárd, megfogható anyagság és egy meg nem fogható titok szintézise jön létre. Csak ennek a kétféle tényezőnek a helyes és a sikeres egyesítése teszi lehetővé azt a kifejezési módot, amit az emberek el tudnak fogadni.

■■■